

Bronnen

Henrik de Moel

'Moet mij voortaan voor stercke bieren wachten, biesonder des avonts' Het dagboek van Willem Frederik van Nassau-Dietz

In deze *Bronnen* brengt Henrik de Moel zijn fascinatie met Willem Frederik, stadhouder van Friesland, naar voren, na diens dagboek bestudeerd te hebben voor zijn eindscriptie.

Aan de vooravond van het koninklijke huwelijk, en met alle aandacht voor de vader van de bruid, richt ik het zoeklicht op een rechtstreekse voorouder van de bruidegom: Willem Frederik van Nassau-Dietz, stadhouder van Friesland, die leefde van 1613 tot 1664.

Wat is er zo bijzonder aan deze stadhouder? Waarom leeft hij zo voor mij? Lange tijd vond je over hem vaak niet meer dan een voetnoot, hoogstens een enkele zin. Het weinige dat over Willem Frederik gezegd werd, was - enkele uitzonderingen daargelaten- bovendien niet bijzonder gunstig. Historici als Fruin, Geyl, Poelhekke, Rogier, maar ook Groenveld¹ en Rowen lieten zich minachtend over het optreden en de verstandelijke vermogens van de Friese stadhouder uit. Termen als 'ophitser' en 'snoevende Duitse vechtjas' zijn gangbaar. De kwalijke reputatie van de stadhouder hing nauw samen met de aanslag op Amsterdam van 1650. Even ter herinnering: de aanslag op Amsterdam was een poging tot staatsgreep gepleegd door de stadhouders Willem II van Oranje en zijn achterneef Willem Frederik. Ze waren in conflict gekomen met het gewest Holland over de te voeren buitenlandse politiek; terwijl beide stadhouders een hervatting van de oorlog met Spanje voorstonden, wilde Holland de vrede bewaren en het leger verkleinen om de enorme staatsschuld te verminderen. Terwijl Willem II in Den Haag zes tegenstanders liet gevangenzetten, probeerde Willem Frederik bij verrassing Amsterdam in te nemen. Dit mislukte omdat de stad was gewaarschuwd door een postbode

1 Overigens heeft Groenveld zijn visie aangepast naar aanleiding van de informatie uit de dagboeken.

uit Hamburg die de troepen onderweg was tegengekomen. Omdat Amsterdam, noch de stadhouders het tot een openlijke strijd wilden laten komen, trad men in overleg. De Amsterdammers verwijderden enkele tegenstanders van de Prins uit het stadsbestuur en beloofden de legersterkte op het oude niveau te handhaven, waarop de troepen van de stadhouders wegtrokken.

Uit brieven gepubliceerd in Groen van Prinsterers *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, lange tijd de belangrijkste bronnenuitgave op het gebied van de Oranjes, komt Willem Frederik als de kwade genius van zijn achterneef Willem II naar voren. Dit beeld heeft bijna 150 jaar stand gehouden. De laatste jaren is het beeld van Willem Frederik echter aan het kantelen. Dit komt door het in bredere kring bekend worden van de inhoud van zijn dagboeken. Ook uit het recente boek van Luc Kooijmans over het hofleven ten tijde van de stadhouder blijkt hernieuwde interesse in Willem Frederik.²

In het Koninklijk Huisarchief (KHA) in Den Haag bevindt zich een aantal kantooralmanakken waarin Willem Frederik in de jaren 1643-1654 een dagboek bijgehouden heeft. Hij schreef hierin niet alleen wie hij die dag ontmoet had, maar vaak ook waar de conversatie over ging en wat zijn gedachten erbij waren. Hij is in zijn dagboeken erg openhartig en neemt geen blad voor de mond. Ze waren voor zijn eigen gebruik en hij laat zich erin van zijn menselijke kant zien. Hierdoor komt de persoon van de stadhouder tijdens het lezen tot leven. De dagboeken zijn in 1995 uitgegeven en vormen een zeer waardevolle bron voor de kennis van het leven in het midden van de zeventiende eeuw.³

De dagboeken beslaan de periode 1643-1654, maar de aantekeningen over het jaar 1650 ontbreken, waarschijnlijk wegens het compromitterende karakter, en de aantekeningen over de jaren 1651-1654 zijn erg kort. Ik zal me hier dan ook voornamelijk beperken tot de periode tot aan 1650. Alle citaten in dit stuk zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit het dagboek.

Tenslotte dient opgemerkt worden dat de dagboeken over het algemeen redelijk waarheidsgetrouw blijken te zijn, hoewel de stadhouder een enkele

2 Luc Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau*. (Amsterdam 2000).

3 KHA Toegang A.25 inventarisnummer VIII 2 I-III, voor de liefhebber. In druk: J. Visser en G. van der Plaats eds., *Gloria Parendi, dagboeken van Willem Frederik stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe* Nederlandse Historische Bronnen XI (Den Haag 1995).

keer de zaken anders doet voorkomen dan ze zich in werkelijkheid toegedragen hebben.⁴ Waarom hij dit deed? Misschien wilde hij ook zichzelf overtuigen. Maar de nadruk in dit artikel ligt niet op de politieke opvattingen van de stadhouder, maar op zijn persoonlijkheid. Waarom? Juist over deze onderwerpen geeft het dagboek onbedoeld een goed beeld.

Willem Frederik was geen gemakkelijke man, niet voor zijn omgeving en zeker niet voor zichzelf. Hij oordeelde hard over anderen, maar nog strenger over zichzelf. Zijn pogingen aan zijn eigen hoge idealen te voldoen bleken gedoemd, maar waren daarom niet minder oprecht. Hij kon kleingeestig zijn, maar ook oprecht verliefd en genereus. Hij was, om kort te gaan, een mens en het is zeldzaam om de mens achter de historische persoon te kunnen zien.

Noblesse oblige

Adel verplicht. Het was de plicht van de edelman om de eer van zijn familie hoog te houden. Dat kon op verschillende manieren, bijvoorbeeld door het verrichten van heldendaden op het slagveld of door het sluiten van een goed huwelijk. Maar ook door woord te houden en goed te besturen: dat was de reden dat Willem Frederik zijn dagboek begon, om er zich rekenschap van te geven hoe het er met zijn positie en aanzien voorstond. Bovendien kon hij zo onthouden wie hij wat beloofd had, opdat hij zijn goede naam niet zou verliezen.

Om Willem Frederiks manier van denken te begrijpen is het nodig iets te weten van zijn afkomst en familie. Willem Frederik werd in 1613 geboren als tweede zoon van Ernst Casimir van Nassau-Dietz en Sophia Hedwig van Brunswijk-Wolfenbüttel. Van de tien kinderen die zijn ouders kregen, overleefden alleen Willem Frederik en zijn één jaar oudere broer Hendrik Casimir de kindertijd. Als tweede zoon was hij voorbestemd voor een carrière in het staatse leger, net als zijn vader en vele van zijn ooms. Hij vergezelde dan ook al vanaf jonge leeftijd zijn vader op veldtochten. Ernst Casimir diende als één van de vele Nassaus het staatse leger, uiteindelijk in de rang van veldmaarschalk en hij volgde zijn broer Willem Lodewijk na diens dood in 1620, op als stadhouder van Friesland. Na het overlijden van

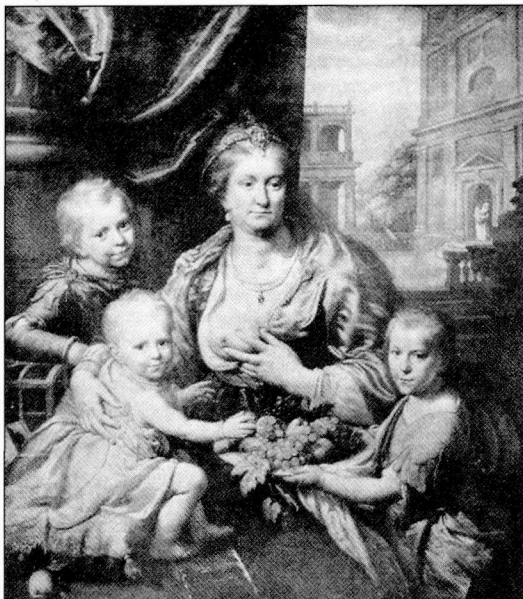
4 Het gaat over het verkrijgen van het stadhouderschap van Groningen in 1650, volgens Willem Frederik gaven de heren van Groningen het aan hem, zonder dat hij daar iets voor hoefde te doen. In feite betaalde hij een klein vermogen aan steekpenningen.

De Moel

Maurits in 1625 kwamen daar nog de stadhouderschappen van Stad en Lande (Groningen) en Drenthe bij.

Na het sneuvelen van Ernst Casimir in 1632 volgde Hendrik Casimir betrekkelijk probleemloos zijn vader op in diens stadhouderschappen. Beide broers trokken jaarlijks met het leger te velde: Willem Frederik toonde zich een dapper soldaat, hoewel soms wat roekeloos. Zo liet hij drie paarden onder zich vandaan schieten bij de belegering van Hulst in 1640, maar bleef zelf ongedeerd. Zijn broer Hendrik Casimir had echter minder geluk en sneuvelde.

Frederik Hendrik zag dit als een uitgelezen mogelijkheid om stadhouder over alle gewesten te worden en zo zijn aanzien in binnen- en buitenland te vergroten. Hij werd woedend toen Willem Frederik zich ook kandidaat

In 1621 gaf Ernst Casimir de schilder Paulus Moreelse de opdracht een portret te vervaardigen van Sophia Hedwig, als de verpersoonlijking van de onbaatzuchtige moederliefde ('caritas'), omringd door haar zoons Willem, Maurits en Hendrik. Uit: Luuc Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Amsterdam 2000) 12.

stelde om zijn broer op te volgen. Groningen en het landschap Drenthe lieten zich met geschenken en mooie woorden paaïen en kozen voor Frederik Hendrik. In Friesland echter slaagde Willem Frederik er wel in het stadhouderschap te verwerven. Frederik Hendrik was zo boos over het dwarsbomen van zijn plannen dat hij zijn medestanders in Friesland opdracht gaf het de jonge stadhouder flink moeilijk te maken. Willem Frederik raakte zwaar aangeslagen door alle problemen en durfde zich twee jaar lang niet in Den Haag te vertonen.⁵ Pas nadat Willem Frederik er in 1641 mee instemde dat de survivance van het stadhouderschap van Friesland aan Willem II werd aangeboden, werd de verhouding tussen

⁵ In Friesland gingen zelfs in 1643 nog geruchten dat Frederik Hendrik hem had laten vergiften!

Willem Frederik en Frederik Hendrik beter.

Tobber

Willem Frederiks karakter komt goed naar voren uit het dagboek en kan het best omschreven worden als tobberig. Hij maakte zich, zo blijkt uit zijn dagboekantekeningen, over allerlei dingen zorgen: zijn reputatie, zijn financiën, de politieke verhoudingen in de Republiek en niet te vergeten: zijn gezondheid, die inderdaad niet altijd even sterk was. Toen hij eind 1644 geplaagd werd door de driedaagse koorts, een soort malaria, hield hij nauwgezet het verloop van zijn ziekte bij. Nieuwe medicijnen en dan vooral purgeermiddelen werden door hem naarstig uitgeprobeerd. In januari 1645 slikte hij een drankje dat de Leeuwarder apotheker Pyr Upkes hem had aangeraden: 'Ick hiel desen dranck in, tot over twaelven eerst operatie dede; om half één begost ick oover te geven een groenachtige materie; het 2de dat ick oovergaf, was heel groen en slijmachtich; het 3de dat ick oovergaf, was oock heel groen ende vol slijmen; het 4de daer was op het laeste yetwas swartachtich in ende vol slijm.'⁶ Hoewel hij zelf wel tevreden was met het resultaat, waren de doktoren, waarschijnlijk uit broodnijd, minder te spreken over zijn experimenten. De stadhouder besloot de doktoren te ontslaan, aangezien ze hem toch niet konden genezen.

Ieder met wie hij praatte, gaf hem een andere goede raad of kende nog wel een middelje tegen de kwaal. Zo raadde zijn hofmeester Wiedefeld hem aan veel sterk bier te drinken. Natuurlijk probeerde Willem Frederik ook deze kuur uit. Het bier viel echter slecht: de stadhouder kon niet slapen van de koorts en schreef: 'moet mij voortaan voor stercke bieren wachten, biesonder des avonts.'⁷ Zijn ziekte weerhield hem echter niet toch naar zijn paarden te gaan kijken⁶ of met vrienden te kaarten, waarbij hij meestal dan weer te veel dronk. Zijn leven lang zou hij geplaagd blijven door kwaaltjes van uiteenlopende aard.

Behalve over zijn lichamelijke gezondheid tobde hij over zijn geestelijk welbevinden. Van zijn ouders had Willem Frederik een streng calvinistische opvoeding gekregen; over het algemeen waren de Friese Nassaus rechtzinniger in de leer dan hun Haagse verwanten. Gemiddeld ging Willem

6 Willem Frederik hield erg veel van zijn paarden: toen hij een keer te ziek was om naar buiten te gaan om zijn paarden te bekijken, liet hij ze in zijn slaapkamer brengen. Hoe dit zijn ziekte beïnvloedde is niet bekend. Ook over de staat van zijn vloerbedekking geven de bronnen geen uitsluitsel.

Frederik door de week twee keer - op woensdag en vrijdag - naar de kerk en op zondag nog eens twee maal. In 1647 begon hij met het bijhouden van alle zegeningen waar hij dankbaar voor moest zijn en ook in zijn dagboeken zijn op vele plaatsen gebeden te vinden.

Willem Frederik liet niet na God te danken voor voorspoed in zijn leven, en was dan ook bezorgd over Zijn toorn als hij zich bijvoorbeeld aan de zonde van het vlees had overgegeven. Het was, gezien zijn verblijf in het leger, haast onmogelijk om zich afzijdig te houden van het gokken en de hoeren, die nu eenmaal bij de levensstijl van de soldaten hoorden. Bovendien was het in adellijke kringen gebruikelijk dat men zich, zeker voor het huwelijk, goed oriënteerde. Maurits was nooit getrouwd geweest en had vele bastaarden en ook Frederik Hendrik had een bastaardzoon. Maar Willem Frederik voelde zich nooit zo op zijn gemak met deze kant van het soldatenleven, hij voelde oprecht dat het in strijd was met wat God van hem verlangde.⁷

Elk jaar maakte hij de balans van zijn zonden op en nam zich voor het volgend jaar nog beter zijn best te doen en niet voor wereldse verlokkingen te bezwijken; zo schreef hij eind 1648: 'Mij mahr eens vergeten te Swartesluys mit de handt, de rest iss al in den droom geschiet, soodat ick dahr niet voor kan andtwoorden, en hoop de Heere sal mij dat niet toereekenen.' Je zou het hypocriet kunnen noemen dat hij zich niet altijd, of meestal niet, aan zijn eigen voornemens wist te houden, maar ik zie het meer als een teken van zijn menselijkheid, met sterke en zwakke kanten.

Liefdesperikelen

Een man een man, een woord een woord. Dit gold zeker voor de adel en had zo zijn gevolgen voor de levensloop van Willem Frederik. Zeker wat betreft de keuze van zijn vrouw! Net als bij Willem Alexander ging ook het liefdesleven van zijn voorvader niet over rozen en dat lag in beide gevallen vooral aan hun moeders.⁸ Een man van adel kon niet zomaar met iedereen trouwen: hij moest met zijn huwelijk de eer en reputatie van zijn familie vergroten. Willem Frederiks moeder had haar zinnen gezet op een nauwere verbintenis tussen de beide takken van de Nassaus: een huwelijk tussen Hendrik Casimir en Louise Henriëtte, de oudste dochter van Frederik

7 Bovendien verloor hij meestal met gokken en kon hij zich dat eigenlijk niet veroorloven, gezien zijn slechte financiële positie.

8 Op een strikt niet-Freudiaanse manier natuurlijk.

Hendrik en Amalia van Solms. Waarschijnlijk lag de oorzaak hiervan in het testament van Maurits. Deze had in 1625 bepaald dat, bij ontstentenis van Frederik Hendriks wettig mannelijk nageslacht, zijn erfenis aan Ernst Casimir en diens wettig mannelijk nageslacht zou toevallen. Gezien de slechte gezondheid van Willem II was niet ondenkbaar dat dit zou

Willem Frederik. Uit: : J. Visser en G. van der Plaat eds., *Gloria Parendi, dagboeken van Willem Frederik stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe 1643-1649, 1651-1654* (Den Haag 1995) afb. 7.

gebeuren.⁹ Een huwelijk met een Oranjedochter zou de aanspraken versterken.

De plotselinge dood van Ernst Casimir zorgde noodgedwongen voor een wijziging van de plannen van Sophia Hedwig, haar hoop was nu gevestigd op Willem Frederik. Toen ze in 1641 overleed, nog geen vijftig jaar oud, liet ze hem aan haar sterfbed zweren niet met een ander te trouwen voordat Louise Henriëtte of haar jongere zusje Albertine Agnes getrouwd was, dan wel aan een ander beloofd. Een belofte waar hij later wel eens spijt van zou krijgen. Aangezien Albertine Agnes in 1641 pas zeven jaren telde, was het niet denkbeeldig dat Willem Frederik lang op een bruid zou moeten wachten.

Bij een adellijk huwelijk speelden de voorkeuren van de partners maar een kleine rol: belangrijker waren de dynastieke belangen en de voorkeuren van de ouders. Net zoals Willem Frederik gebonden was aan de belofte aan zijn stervende moeder, werd ook het lot van Louise Henriëtte en Albertine Agnes bepaald door hun ouders. Willem Frederik begreep heel goed dat hij, om een kans te maken op één van beide prinsessen, in de gratie bij Amalia van Solms en Frederik Hendrik diende te geraken. In 1643 schreef hij: 'die het geluck heeft en haer beide [Frederik Hendrik en Amalia, HdM] goede gratie, sal de bruidt te bedt dansen.' En hoewel Willem Frederik, na de onenigheid over het stadhouderschap in Friesland, weer in de gratie was, betekende dat niet dat men hem als de meest geschikte huwelijkskandidaat zag. Vooral Amalia lag dwars, zij achtte haar kinderen veel te hoog voor een eenvoudige graaf. Nadat ze haar zoon Willem II had laten trouwen met een Engelse prinses, wilde ze voor haar andere kinderen, en zeker voor haar oudste dochters, ook een koninklijke bruidegom. De belangrijkste kandidaten waren de keurvorst van Brandenburg en de prins van Wales. Slechts als deze geen interesse zouden tonen, kwam Willem Frederik in aanmerking. Zelfs dan had hij echter nog de concurrentie te duchten van Charles de la Trémoille, prins van Talmont; niet alleen een prins, maar ook nog eens jonger en knapper dan Willem Frederik.

Zijn eigen observatie indachtig deed Willem Frederik dan ook zijn uiterste best om zich, vooral bij Amalia, geliefd te maken. Hij bracht veel tijd met haar door en gedroeg zich onderdanig. Hij schreef in zijn dagboek

9 Willem Frederik was jaren bezig een goed afschrift van het testament van Maurits te krijgen. Uiteindelijk slaagde hij daar in 1648 in. Maurits had een voorspellende blik, in 1702 stierven de Oranjes in mannelijke lijn uit en werd de lijn voortgezet door de nakomelingen van Ernst Casimir.

hoe hij dat aanpakte: 'Weest dan voorsichtich, menaegeert diegene, weest des te humbler en retinuer en respectueuser en soeckt mevrau in alles te gelieven, te gehoorsaemen en wel neerstich op te wachten.' Het was echter niet altijd even makkelijk om vriendelijk te blijven tegen Amalia, die hij, zo blijkt uit zijn dagboeken, eigenlijk niet mocht: 't Is een vaine vrou, die niet acht als sichselfs en wat haer persoon aengaet: voor de rest acht se niemantz en vraecht nae niemantz en geeft nievers om, doch ick vrees het sal haer qualijck opbreecken, want men leert haer nu recht kennen, all haere qualiteiten, die soo groot niet sijn.'

Tegelijkertijd deed de stadhouder zijn best het hart van zijn eventuele aanstaande voor zich te winnen, maar zijn pogingen Louise Henriëtte te veroveren, verliepen moeizaam. Hij sprak veel met haar op het hof, maar kreeg niet echt hoogte van haar gevoelens voor hem. Het dagboek leest op die momenten als een ingezonden brievenrubriek in een meisjesblad: 'Ick seide se genacht, doch sie wol mij niet aensien noch antwoorden, deed niet als lachen, weet niet wat dat

Amalia van Solms-Braunfels. Uit: *Gloria Parenti*, afb. 15.

seggen wil.' Om er achter te komen hoe het met zijn pogingen stond, was het belangrijk informatie te krijgen. Hij sprak veel met een andere dame aan het hof, Eleonora Mauritia van Crato, een nichtje van Frederik Hendrik. Zij verkeerde vaak in het gezelschap van Louise Henriëtte en was dus een goede bron. Maar van het één kwam het ander en al snel was de stadhouder meer gecharmeerd van Eleonora, die hij in zijn dagboek Maucken noemde, dan van de lastige en voor hem onbegrijpbare Louise Henriëtte. Hij had wel met Eleonora willen trouwen, maar de eed aan zijn moeder verhinderde dat: 'der was en niet dat mijn ophielt om Maucquen alheel te versoecken

ten huwelijk, als den eedt die mij mijn vrou moeder had laeten doen.’ Omdat Maucken, terecht, wilde dat hij ondubbelzinnig voor haar zou kiezen, was de relatie gedoemd. Beide verliefden moesten er hevig om huilen.

Intussen werd duidelijk dat Louise Henriëtte haar zinnen op de jeugdige prins van Talmont had gezet: zij onderhield zelfs een geheime briefwisseling met hem. Toen deze ontdekt werd, leverde dat grote ruzies tussen de prinses en haar ouders op. Amalia beseftte dat haast geboden was en zette de keurvorst onder druk nu eindelijk eens te beslissen. En ook Louise Henriëtte werd door haar ouders onder zware pressie gezet. Dat Amalia zich eens in de nabijheid van haar dochter had laten ontvallen dat de keurvorst lelijk was, had de situatie niet verbeterd. De jonge prinses had zich huilend laten ontvallen: ‘Wat sal ick met die krancken man doen, die doch niet lang kan leeven.¹⁰ ’t Is te beklaegen, dat ick om sijn geltz wil en een weinich landt soo ongelukich moet sijn en verkoft worden. Och, wass ick doch doot of wass ick een bourin, soo mocht ick doch iemantz nemen die ick kende, nae mijn sinn en die ick liefhad.’ Maar uiteindelijk gaf ze toe en eind 1646 werd het huwelijk gesloten: voor Willem Frederik resteerde nu alleen nog Albertine Agnes.¹¹ Begin 1647 overleed Frederik Hendrik en nam Willem II de leiding van het Huis over. Aangezien de verhouding tussen hem en Willem Frederik goed was, hoopte de Friese stadhouders nu meer kans te hebben. Bovendien had Amalia gezegd: ‘Albertine wort leelijck. Ick vrees dat den prins de Gales [prins van Wales HdM] haer niet sal willen hebben, soo leelijck sijnde.’ Misschien geen echte lofprijzing op haar dochter, maar het gaf Willem Frederik wel moed de strijd niet op te geven. De lastige prins van Talmont was, naar aanleiding van de brievenaffaire, in ongenade gevallen en verdwenen uit Den Haag.

In de jaren die volgden had Willem Frederik een tweetal affaires. De eerste was met de Friese freule Sophie van Haren en bestond vooral uit het uitwisselen van brieven. De relatie ging zelfs door na haar huwelijk en eindigde pas bij haar dood in het kraambed in 1649. Dat zelfde jaar had hij een vurige, zeer lichamelijke relatie met een meisje dat hij in zijn dagboeken met de letter L. aanduidde. Lange tijd werd aangenomen dat het een dienstmeisje was; Kooijmans echter schrijft in zijn boek dat het de

10 Uiteindelijk zou de keurvorst zijn vrouw overleven.

11 Hij toonde zich een goed verliezer en schreef in zijn dagboek dat Louise Henriëtte een slechte adem en een bochel had.

Hollandse edelvrouw Trees van Brederode geweest is.¹² De stadhouder kon, hoe zeer hij dat zich telkens ook weer voorhield, geen weerstand aan haar bieden. Hij leefde in constante angst dat ze zwanger zou worden en de affaire zou uitlekken. Elke maand bad hij dat ze ongesteld zou raken, en wilde ook de bewijzen daarvan zelf zien! Zeker was tenslotte zeker. Uiteindelijk slaagde hij erin zichzelf onder controle te krijgen en verbrak hij de verhouding.

Gek genoeg was het de dood van Willem II en het begin van het stadhouderloze tijdperk in 1650, althans in vijf van de zeven gewesten, die de kans op een huwelijk tussen Willem Frederik en Albertine Agnes groter maakte. Het aanzien van de Oranjes was ernstig aangetast en hun machtspositie in de Republiek uitgehold. Een geschikte buitenlandse kandidaat viel niet meer te verwachten en om hun positie in de Republiek te versterken leek een huwelijk met de Friese stadhouder een goede optie. Maar Amalia gaf zich niet gemakkelijk gewonnen. Ze verlangde een grote bruidsschat¹³ en een aanzoek namens de Staten van Friesland. Willem Frederik regelde het allemaal, en betaalde ook de zeer kostbare huwelijksplechtigheid, die op 12 mei 1652 in Kleef plaatsvond. Zelf had hij liever een eenvoudige plechtigheid in Den Haag gehad, maar Amalia duldde ook hierin geen tegenspraak. Na elf jaar voldeed Willem Frederik aan de eed die hij zijn moeder gedaan had. Ik zou nu graag willen dat ik kon schrijven dat het een gelukkig huwelijk was, maar helaas: prinselijke huwelijken zijn slechts zelden sprookjes.

12 Luc Kooijmans, *Liefde in opdracht*. Haar beide zussen hadden trouwens een affaire gehad met Willem II, die in alle opzichten een voorlijk knaapje schijnt te zijn geweest.

13 Honderdduizend gulden, voor die tijd een aanzienlijk bedrag!